

Recensie

George Harinck (red.), *Opwaartse wegen? Een eeuw christelijke letterkunde*. Amsterdam: Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme, 2010. 80 p. ISBN 978-90-72319-28-9. €5,00 (te bestellen via hdc@ubvu.vu.nl).

Op 20 februari 2009 vond in Amsterdam een congres plaats over de christelijke traditie in de Nederlandse letterkunde. De lezingen van deze bijeenkomst zijn opgenomen in de uitgave *Opwaartse wegen? Een eeuw christelijke letterkunde*. Deze titel herinnert aan het letterkundige tijdschrift *Opwaartsche wegen*, dat tijdens het Interbellum verscheen. Dat wekt de indruk dat het vooral zal gaan over de protestantse lijn, in onderscheid met de katholieke traditie. Die indruk is juist.

De lezingen die hier gebundeld zijn, bevatten uiteraard niet de eerste historische studies over de aard en inhoud van de protestantse letterkunde. Maar wat nog altijd ontbreekt zijn grote wetenschappelijke studies, bijvoorbeeld over *Opwaartsche wegen*. Dit maandblad ontstond in de gereformeerde zuil van Abraham Kuyper, maar maakte zich daarvan los. De artistieke beleving die het tijd-

schrift met name in de jaren dertig uitdroeg, vormde een terrein waarop kerk en theologie niet domineerden – maar wel grote betekenis hadden. Over deze kwestie schrijft George Harinck een zinvol opstel, waarin hij de receptie van Kierkegaard in Nederland bespreekt. Voor 1900 lagen, globaal gesproken, kerk en letterkunde in elkaars verlengde. Vanuit het perspectief van het theologische establishment was de cultuur christelijk; ook de kunsten. Van Cats en Huygens, via Bilderdijk en Da Costa tot Truitje Tousseint – leefden kunst en kerk in vergaande harmonie. Na de eeuwwende liepen de sporen uiteen: de letteren emancipeerden zich van de dominees en de theologie. Dat was niet alleen een kwestie van emancipatie, maar ook van een nieuwe geestesgesteldheid die mede door het echec van de Eerste Wereldoorlog ontstond. De theologie en de paradoxale rauwheid van het concrete leven kwamen lossen van elkaar te staan; de kunst werd een spreekbuis van het leven. Kierkegaard had al lang geleden in deze lijn geschreven, maar hij werd als tijdgenoot ontdekt door redacteurs van *Opwaartsche wegen* in de jaren dertig.

De analyses van Harinck bieden een belangrijk inzicht in de ontwikkeling van

de protestantse literatuur. Hij verbreedt het raamwerk waarin deze beweging doorgaans in beeld komt. Veel bestaande studies leggen de aandacht vooral bij puur letterkundige ontwikkelingen en natuurlijk ook bij kerkelijke meningen over kunst. Harincks blikveld omvat ook godsdienstsociologische fenomenen, cultuurgeschiedenis en filosofie, kortom: de brede bedding van het zich moderniserende protestantisme.

In de overige bijdragen staan uiteenlopende aspecten van de protestantse schrijf- en leescultuur centraal. Lex van den Haterd vergelijkt *Opwaartsche wegen* met *De Gemeenschap*, het katholieke literaire en culturele medium uit de vooroorlogse periode. Zijn belangrijkste conclusie luidt dat openheid en contact met de 'buitenwereld' tot kwaliteitsverhoging leidt. Mathijs Sanders schrijft over de poëtica van P.J. Meertens, de oprichter van het bekende volkenkundige instituut, die in de vooroorlogse jaren vanuit een protestants-christelijke optiek schreef over poëzie. In Willem de Mérode zag hij zijn literaire ideaal min of meer verwezenlijkt, noteerde hij na diens dood. Meertens verbond De Mérodes spiritualiteit met 'het numineuze', in de zin waarin de godsdienstwetenschapper Rudolf Otto dit omschreef. Op een voor Meertens besef moderne wijze verwoordde Otto de essentie van bovenrationele ervaringen. Sanders tekent aan: 'In een door de moderniteit (rationalisering en secularisering) onttoverde wereld boden inzichten als die van Otto een perspectief op herstel van een verloren band tussen literatuur, geloof en leven.' Sanders waagt de hypothese dat het ideeëncomplex van Otto een stimulerende werking had op protestanten in hun zoektocht naar een eigentijdse

confessionele poëtica. Schrijvers of critici naast Meertens die in deze sfeer naar Otto hebben verwezen, noemt Sanders echter niet en dat maakt zijn veronderstelling in elk geval niet op voorhand aannemelijk.

Bettine Siertsema schrijft over de vraag of het dichterschap van Martinus Nijhoff christelijk mag heten. In de neerlandistiek is het *bon ton* om op die vraag een ontkennend antwoord te geven, getuige publicaties van W.J. van den Akker en G.J. Dorleijn. Siertsema weigert dit, zonder Nijhoff voor het christendom te claimen. Het is per slot van rekening evident dat er christelijke motieven meespelen in Nijhoffs werk. Het is te kort door de bocht om te verklaren dat die slechts fungeren als mythische elementen, die hij artistiek benutte. Nijhoff had wel degelijk iets met het christendom, ook als persoon. Maar wat zegt dat? Christenen zijn er in alle variëteiten. Nijhoff lijkt vooral iets te hebben gezien in het vrijzinnige en ondogmatische christendom, hoewel hij ook grote waardering kon opbrengen voor de vrolijke en vrome orthodoxie van zijn moeder. Hoe het ook zij, Siertsema peutert hem los uit onttoverende interpretaties, om hem weer zichzelf te laten zijn – met zijn paradoxale religieuze affiniteiten. Zo maken ook zijn leken spelen weer kans op serieuze aandacht.

Een tikje vreemd is de uitvoerige aandacht voor George Puchinger (1921-1999), die geen rol van belang gespeeld heeft in de protestants-christelijke literatuur. Maar lezend in Bart-Jan Spruyts bijdrage over Puchinger blijkt wel hoe zinnig diens aanwezigheid in deze bundeling is. Puchinger was politicoloog, theoloog en journalist. In zijn bespiegelingen over protestantisme en literatuur treden belangrijke inzichten en vraagstukken

rond geloof en kunst naar voren, steeds ingebed in een brede socio-religieuze context. Via Puchinger krijg je een hele wereld van protestants leven en beleven in het vizier.

Hans Werkman schrijft over de receptie van Jan Wolkers in protestants-christelijke bladen. Dit blijkt tamelijk genuanceerd te liggen. Waar je louter afwijzing zou verwachten, omdat Wolkers vaak uiterst kritisch was jegens de calvinistische religiositeit die hij uit zijn jeugd kende, viel hem een aandachtige lectuur ten deel, onder andere van Hans Werkman zelf en van C. Rijnsdorp. Daarin was overigens ook plaats voor kritische noties ten aanzien van Wolkers' ideeënwereld.

De slotbijdrage is van Rien van den Berg, die schrijft over het wel en wee van protestants-christelijke dichters in de afgelopen decennia. Hij constateert dat er na de oorlog behoorlijk wat poëzie van christelijke signatuur verscheen, maar dat dit niet geldt voor de jaren zeventig en tachtig. Een zekere opleving valt waar te nemen in de jaren negentig, waarin onder meer Henk Knol, Hilbrand Rozema en Menno van der Beek debuteerden, naast een aantal anderen van – oneerbiedig gezegd – de ‘tweede garnituur’. Van den

Berg vraagt voorts: ‘Wordt christelijke poëzie miskend door de seculiere media?’ Dat werd soms verondersteld, maar het lijkt nauwelijks een relevant discussiepunt, vindt Van den Berg. Kwaliteit moet overtuigen en soms was er domweg onvoldoende kwaliteit. Enige boosheid veroorlooft Van den Berg zich bij de geringe aandacht die de gedichtenbundel *Staphorst* (1998) van Koos Geerds kreeg. In de media was men meer geïnteresseerd in het thema (protestants fundamentalisme), dan in de taaltechniek, die volgens Van den Berg best een VSB-poëzieprijsnominatie had mogen opleveren.

Deze bundeling van lezingen biedt op een stimulerende manier inzicht in een vaak wat vergeten literaire traditie. Het meest vernieuwend qua benadering is de bijdrage van samensteller Harinck, die een breder perspectief hanteert dan het strikt literaire. De overige bijdragen leveren interessante inkijkjes in de wereld van de protestants-christelijke literatuur en vormen hopelijk een stimulans voor nieuw onderzoek.

•> TJERK DE REUS *is journalist en neerlandicus en bereidt een dissertatie voor over Ad den Besten en diens protestants-christelijke poëtica.*